TÜRK DÖVLƏTLƏRİ PARLAMENT ASSAMBLEYASI

İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIQ KOMİSSİYASI

11-Cİ İCLAS

Bişkek, 19 aprel 2024-cü il

HESABAT MƏRUZƏSİ

TÜRKPA ÜZV DÖVLƏTLƏRİNİN TİCARƏT NÜMAYƏNDƏLİKLƏRİ: MİLLİ İQTİSADİYYATIN GÜCLƏNDİRİLMƏSİ VƏ BİRGƏ İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞA TÖHFƏ

GİRİŞ

Türkiyənin Ankara şəhərində keçirilən TÜRKPA-nın 12-ci plenar iclasında qəbul edilmiş 2024-cü il üçün Fəaliyyət Planına və TÜRKPA-nın 2023-2028-ci illər üçün Strateji Yol Xəritəsinə uyğun olaraq "TÜRKPA üzv dövlətlərinin ticarət nümayəndəlikləri: milli iqtisadiyyatın gücləndirilməsi və birgə iqtisadi əməkdaşlığa töhfə" adlı mövzunun TÜRKPA-nın İqtisadi əməkdaşlıq komissiyasinin 11-ci iclasının gündəliyinin əsas bəndi kimi müzakirəsi qərara alınıb.

Dövlətlər arasında kommersiya və ticari əlaqələrinin genişləndirilməsində ticarət nümayəndəliklərinin təmsilçi rolu ölkələrin beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsinə və dərinləşməsinə şərait yaradır. Bundan başqa, ticarət nümayəndəliklərinin xarici ölkədə müstəqil qurum kimi və ya diplomatik nümayəndəliyin tərkibində səmərəli fəaliyyət göstərməsi iqtisadiyyatların inkişafına öz töhfəsini verir. Ticarət nümayəndəliklərinin rəsmi diplomatik nümayəndəliklərdən əvvəl açılması ölkələr arasında diplomatik münasibətlərin mövcudluğunun real vəziyyətini təhlil edir.

Ticarət nümayəndəlikləri təkcə milli iqtisadiyyatın inkişafını deyil, həm də sahibkarlıq subyektlərinin maraqlarını müdafiə etməklə, dövlətin xarici bazarlarda ticarət iştirakının səmərəli formasıdır. TÜRKPA regionunda ticarət nümayəndəlikləri institutunun müasir tələblərə cavab verən formalaşmış

mexanizmə malik olmadığını nəzərə alsaq, dövlət idarəçiliyi sistemini iqtisadi sahədə beynəlxalq münasibətlərin çağırışlarına uyğunlaşdırmaq üçün inkişaf etmiş ölkələrin müvafiq modellərinin öyrənilməsinə ehtiyac var.

Ticarət nümayəndəlikləri vasitəsilə ixracın proaktiv təşviqinin beynəlxalq təcrübəsi bu mexanizmin effektivliyini sübut edir. Türk dövlətlərinin öz aralarında və birgə olaraq Asiya və Avropa bazarlarına ixracın artırılması istiqamətində böyük imkanları mövcuddur. Türk dövlətlərinin ümumi daxili məhsulu (ÜDM) təxminən 1,4 trilyon ABŞ dollar təşkil. Ötən il onlar arasında ticarət dövriyyəsi 22 milyard dolları ötüb.

Bu kontekstdə Çin, Qazaxıstan, Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə ərazisindən keçən Transxəzər Beynəlxalq Nəqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz) ilə yüklərin daşınması üçün əlverişli şəraitin yaradılması TÜRKPA üzv dövlətləri üçün mühüm bir vəzifədir. 2022-ci ildə Qazaxıstan, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə darboğazların sinxron şəkildə aradan qaldırılması və Transxəzər marşrutunun daha da inkişafı üzrə 2022-2027-ci illər üçün Yol Xəritəsi imzalayıb. 2022-ci ildə Orta Dəhliz üzrə yükdaşımaların həcmi 2021-ci ilin göstəricisindən 2,5 dəfə artaraq 1,5 milyon ton təşkil edib. Onun keçid qabiliyyəti 6 milyon ton; 2023-cü il üçün daşımaların həcmi 2,76 milyon ton yük təşkil edib ki, bu da 2022-ci illə müqayisədə 65% çoxdur. Yük axınlarının hamar və sürətləndirilmiş ötürülməsi və yaranan problemlərin operativ həlli üçün birgə virtual dispetçer mərkəzi fəaliyyət göstərir.

Çin və Avropa arasında yükdaşıma dəhlizinin digər marşrutu Çin-Qırğızıstan-Özbəkistan dəmir yolu olacaqdır. Layihənin rolu Mərkəzi və Qərbi Asiyada vahid nəqliyyat şəbəkəsinin yaradılmasıdır. Layihənin həyata keçirilməsi Asiyada ticarət və nəqliyyat coğrafiyasını genişləndirəcək. Onun vasitəsilə Çindən yüklər Qırğızıstana, Özbəkistana və bu ölkələr vasitəsilə Avropaya, həmçinin Cənub dəhlizi ilə Fars körfəzi ölkələrinə göndərilir. Bundan başqa, Qırğızıstanda TÜRKPA üzv dövlətləri üçün Cənub Dəhlizi açacaq Balıkşı-Cəlal-Abad layihə təşəbbüsü 2022-ci ildə irəli sürülüb.

Bundan başqa, Azərbaycanda Zəngəzur dəhlizinin açılması ilə həm dünyada, həm də TÜRKPA regionunda logistika və nəqliyyat xərclərinin davamlı artımını nəzərə alaraq, türk ölkələri vasitəsilə beynəlxalq ticarətin həcmi dəfələrlə artacaqdır.

Türk dövlətlərinin əhalisinin artım dinamikasını və Türk dünyasının 300 milyonluq bazara, 1,4 trilyon ABŞ dolları dəyərində iqtisadiyyata, 500 milyard ABŞ dollarından çox ticarət həcminə və 250 milyard ABŞ dolları dəyərində investisiya həcminə malik olmasını nəzərə alsaq, əhəmiyyətli iqtisadi potensialdan xəbər verir. Türk dövlətlərinin xammal və istehsal ehtiyatlarının müxtəlifliyi və bir ölkənin digərinə olan ehtiyacı bu əməkdaşlığı zəruri edir. Türkiyənin turizm, təhsil, sənaye, tikinti, xidmət, mühəndislik və müdafiə

texnologiyaları sahəsində inkişafı və əmək resursları, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistanın neft, qaz və xammal sərvətləri, Özbəkistanın kənd təsərrüfatı və turizm potensialı, Qırğızıstanın turizm potensialı və su ehtiyatları bir-birini tamamlayır.

Bu baxımdan TÜRKPA üzv dövlətlərinin milli iqtisadiyyatlarının gücləndirilməsi və birgə iqtisadi əməkdaşlığa töhfə verməsi baxımından ticarət nümayəndəliklərinin rolunun öyrənilməsi önəm kəsb edir.

AZƏRBAYCAN

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2023-cü il üçün hesablamalarına əsasən, Azərbaycanın ÜDM-i 77,4 milyard ABŞ dolları, Dünya Bankının məlumatına əsasən, 2022-ci ildə 78,7 milyard ABŞ dolları, 2021-ci ildə isə BMT-nin Statistika Bölməsinin məlumatına görə, 54,6 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2022-ci ildə Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsi 52,7 milyard ABŞ dolları, ixrac 38,2 milyard ABŞ dolları, idxal isə 14,5 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Eyni zamanda, TÜRKPA üzv dövlətləri üzrə ixrac 3,6 milyard ABŞ dollarından çox və ya ümumi həcmin 9,4%-ni, idxal isə 2,8 milyard ABŞ dolları və ya ümumi həcmin 19,3%-ni təşkil edib.

Cədvəl №1: Azərbaycanın 2022-ci il üçün xarici ticarət göstəriciləri

(…milyard ABŞ dolları ilə)

	Ümumi həcmi	**TÜRKPA üzv dövlətləri**	**Qazaxıstan**	**Qırğızıstan**	**Türkiyə**
Ticarət dövriyyəsi	52.7	6.4	0.598	0.01	5.842
İxrac	38.2	3.6	0.104	0.004	3.544
İdxal	14.5	2.8	0.494	0.006	2.297

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatı

Azərbaycanda xarici iqtisadi əlaqələrin və xarici ticarət fəaliyyətinin inkişafı və tənzimlənməsi sahəsində siyasət və onun həyata keçirilməsinin təmin edilməsi üzrə dövlət siyasətinin formalaşdırılmasına cavabdehliyi strukturunda Azərbaycan Respublikasının İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Agentliyinin (AZPROMO) və Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) fəaliyyət göstərdiyi Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi daşıyır. TÜRKPA üzv dövlətləri ilə xarici iqtisadi əməkdaşlıq çərçivəsində İqtisadiyyat Nazirliyi ticari-iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələri üzrə hökumətlərarası dialoqu fəal şəkildə inkişaf etdirir, beləliklə, iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Qazaxıstan Birgə Hökumətlərarası Komissiyası çərçivəsində 20 sessiya keçirilib. Iqtisadi və humanitar sahələrdə əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Qırğızıstan Birgə

Hökumətlərarası Komissiya çərçivəsində 5 iclas, iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Azərbaycan-Türkiyə Birgə Hökumətlərarası Komissiya çərçivəsində 10 iclas keçirilib.

Azərbaycanın ticarət nümayəndəlikləri Azərbaycan ilə yerli ixracatçılar arasında iqtisadi-ticarət əlaqələrin qurulması, onların maraqlarının təmin edilməsi, yerli məhsulların xarici bazarlara çıxarılmasının stimullaşdırılması, təsərrüfat subyektləri arasında işgüzar əlaqələrin qurulması məqsədilə xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərir. Ticarət nümayəndəlikləri ticari-iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına, Azərbaycanın investisiya mühitinin təşviqinə, qeyri-neft sektorunda ixracın artırılmasına, ölkədə xarici ticarət dövriyyəsinin artmasına töhfə verir.

Ticarət nümayəndəlikləri potensial tərəfdaşlarına aşağıdakı məlumatları təqdim edir: Azərbaycanın iqtisadi göstəriciləri və inkişafının cari dinamikası, ölkədə və xüsusilə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan yenidənqurma işləri və iri infrastruktur layihələri, Azərbaycanda mövcud investisiya imkanları və onların perspektivləri, ölkədə investisiya qoyuluşunun üstünlükləri, xarici sərmayələrin qorunması məqsədi ilə dövlət tərəfindən dəstək və təminatlar, Azərbaycanda yaradılan imkan və imtiyazlar, Azərbaycanın tranzit və logistika potensialı, Naxçıvan bölgəsinin ticarət və investisiya potensialı, ölkədə biznes qurmaq və şirkət idarə etmək üçün atılan addımlar haqqında ətraflı məlumat , gömrük, vergi və digər aidiyyəti sahələrə dair qüvvədə olan qanunvericilik, investisiyaların təşviqi və digər əlverişli mexanizmlərə dair sənəd, Azərbaycanın ixrac potensiallı məhsulları və xidmətləri “Made in Azerbaijan” brendi, ölkənin xammal ehtiyatları və bu məsələlərlə bağlı digər mühüm və ətraflı məlumatlar.

Ticari-iqtisadi baxımdan Azərbaycan ilə Qazaxıstan arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 40% artaraq 460 milyon dollara çatıb. Tərəflər iki ölkənin iqtisadi potensialı tam reallaşdıqca bu rəqəmi 1 milyard ABŞ dollarına çatdırmağı qarşıya məqsəd qoyublar. Ticarət dövriyyəsi ilə yanaşı, tərəflər əlavə biznes imkanlarının yaradılması üzərində fəal işləyirlər. Qazaxıstanın baş nazirinin 21-22 iyun 2023-cü il tarixlərində Azərbaycana rəsmi səfəri çərçivəsində Qazaxıstan sahibkarlarından ibarət ticarət missiyası tərəfindən imzalanmış və dəyəri 55 milyon ABŞ dollarından artıq olan müqavilələr buna əsas verir.

Qazaxıstanda Azərbaycanın Ticarət Evi 2019-cu ilin oktyabrında fəaliyyətə başlayıb. Yaxın gələcəkdə Ticarət Evinin Qazaxıstanın digər iri şəhərlərində də (Almatı, Çimkent, Aktobe, Aktau) filiallarının açılması planlaşdırılır. AZPROMO-nun məlumatına əsasən, Qazaxıstandakı Azərbaycan Ticarət Evi vasitəsilə 150 min ABŞ dollarından artıq məhsul ixrac edilib. Qazaxıstanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində 660-dan çox Azərbaycan kapitallı və 120 birgə Qazaxıstan-Azərbaycan şirkətləri fəaliyyət göstərir. 2006-2020-ci illər ərzində Azərbaycandan Qazaxıstana birbaşa investisiyaların ümumi axını 306,5 milyon ABŞ dolları təşkil edib.

Azərbaycan və Qırğızıstan arasında iqtisadi əməkdaşlığın təşviqi, sənayenin müasirləşdirilməsi və inkişafı, imkanlardan səmərəli istifadə və iqtisadi ikitərəfli əməkdaşlığın artırılması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 11-12 oktyabr 2022-ci il tarixlərində Qırğızıstana dövlət səfəri çərçivəsində Azərbaycan tərəfindən tam maliyyələşdirilən 25 milyon ABŞ dolları dəyərində nizamnamə kapitalı ilə baş ofisi Bişkekdə yerləşən Azərbaycan-Qırğızıstan İnkişaf Fondunun yaradılması haqqında saziş imzalanıb. Fondun investisiyaları Qırğızıstanda qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlıq subyektlərinin layihələrinə yönəldiləcəkdir. Aqrar-sənaye kompleksi, energetika, bağçılıq, toxuculuq sənayesi, turizm və digər sahələrə dair prioritet layihələr nəzərdən keçirilməsi üçün qəbul ediləcəkdir. Fond biznes strukturlarının birgə fəaliyyətini dəstəkləyərək ölkələr arasında əlaqələrin inkişafına və genişlənməsinə töhfə verəcəkdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan 3 il ərzində Qırğızıstanda İssık-Kul gölünün sahilində yaxın 10 il ərzində vergidən azad olacaq və işçilərin 70%-i yerli kadrlardan ibarət olacaq beşulduzlu otel tikməyi planlaşdırır.

Prezidentlər Rəcəb Tayyib Ərdoğan və İlham Əliyevin iştirakı ilə Azərbaycan-Türkiyə Əməkdaşlıq Şurasının 8-ci iclasının yekunu olaraq 25 fevral 2020-ci il tarixində əmtəələr üçün rüsumları azaltmaq və ya ləğv etmək, ədalətli rəqabət üçün əlverişli şərait, ticarətin inkişafı üçün proqnozlaşdırıla bilən və təhlükəsiz mühit yaratmaq məqsədi daşıyan “Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Türkiyə Respublikası Hökuməti arasında Preferensial Ticarət Saziş”i imzalanıb.

Türkiyədə ticarət nümayəndəlikləri 2023-cü ilin iyun ayından fəaliyyət göstərir və bu müddət ərzində Türkiyədəki dövlət idarələri və biznes qurumları ilə 50-dən çox görüş təşkil edib və müxtəlif tədbirlərdə iştirak edib. Azərbaycanın Türkiyədəki Ticarət Nümayəndəliyi Azərbaycanın Türkiyədə investisiya imkanlarını təbliğ etmək, iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında ölkəyə investisiyaların cəlb edilməsi prosesinə töhfə vermək, Azərbaycan malının və xidmətlərinin Türkiyəyə ixracını genişləndirmək, habelə müvafiq dövlət qurumları və özəl sektor nümayəndələri ilə potensial əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmək məqsədilə təsis edilib.

QAZAXISTAN

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2023-cü il üçün hesablamalarına əsasən, Qazaxıstanın ÜDM-i 259,3 milyard ABŞ dolları, Dünya Bankının məlumatına əsasən 2022-ci ildə 220,6 milyard ABŞ dolları, BMT-nin Statistika Bölməsinin məlumatına əsasən, 2021-ci ildə 193 milyard ABŞ dollar təşkil edib. Qazaxıstanın Strateji Planlaşdırma və İslahatlar Agentliyinin Milli Statistika Bürosunun məlumatına əsasən, Qazaxıstanın 2023-cü il üçün ümumi ticarət dövriyyəsi 139,8 milyard ABŞ dolları, onun ixracı 78,7 milyard ABŞ dolları, idxalı isə 61,1 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Eyni zamanda, TÜRKPA üzv dövlətləri üzrə ixrac 5,5

milyard ABŞ dollarından çox və ya ümumi həcmin 6,9%-ni, idxal isə 2,6 milyard ABŞ dolları və ya ümumi həcmin 4,2 %-ni təşkil edib.

Cədvəl №2: Qazaxıstanın 2023-cü il üçün xarici ticarət göstəriciləri

(…milyard ABŞ dolları ilə)

	Ümumi həcmi	**TÜRKPA üzv dövlətləri**	**Azərbaycan**	**Qırğızıstan**	**Türkiyə**
Ticarət dövriyyəsi	139.8	8.1	0.529	1.571	6.009
İxrac	78.7	5.5	0.456	1.076	3.969
İdxal	61.1	2.6	0.073	0.495	2.04

Qazaxıstan Milli Statistika Bürosunun məlumatı

Qazaxıstanın Ticarət və İnteqrasiya Nazirliyi Qazaxıstanda xarici ticarət fəaliyyətinin formalaşdırılması və müəyyənləşdirilməsinə cavabdehdir, bura həmçinin ticari-iqtisadi əməkdaşlıq və azad (imtiyazlı) ticarət haqqında sazişlər bağlanarkən bütün dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi daxildir. Eyni zamanda, 2006-cı ildə Qazaxıstan hökuməti ticarət siyasətinin inkişafı məqsədilə əsas vəzifəsinin ixrac üzrə fəaliyyət göstərən şirkətlərə dövlət dəstəyinin səmərəliliyini artırılması, kiçik və orta biznesə ilk növbədə, yerli məhsulların satışı sahəsində dəstəyin verilməsi və Qazaxıstanın ixrac potensialının artırılmasından ibarət olan “QazTrade” Mərkəzini yaradıb.

Qazaxıstan Xarici İşlər Nazirliyinin İnvestisiya Komitəsi investisiyaların cəlb edilməsinə cavabdehdir. İqtisadiyyatın prioritet sahələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və investisiya layihələrinin hərtərəfli dəstəklənməsi yolu ilə Qazaxıstanın davamlı sosial-iqtisadi inkişafına kömək etmək məqsədilə 2008-ci ildən “KAZAKH İNVEST” Milli Şirkəti fəaliyyət göstərir. 2022-ci ilin yekunlarına əsasən “KAZAKH INVEST”in dəstəyi ilə və xarici investorların iştirakı ilə ümumi məbləği təxminən 4,1 milyard ABŞ dolları təşkil edən 6 mindən çox iş yerinin yaradılması ilə 46 investisiya layihəsi istifadəyə verilmiş, beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq 26,5 milyard ABŞ dolları dəyərində standartlara uyğunlaşdırılmış 207 investisiya təklifi hazırlanıb, 64 layihə üzrə yeni investorlar cəlb edilib.

2006-2020-ci illər ərzində Qazaxıstandan Azərbaycana birbaşa investisiyaların ümumi axını 75,7 milyon ABŞ dolları təşkil edib. Ticarət Evlərinin yaradılması Xəzər regionunda regional əməkdaşlığın kifayət qədər geniş yayılmış formasıdır. 2020-ci ilin sentyabrında Qazaxıstan Azərbaycanda Ticarət Evini yaradıb. O, qarşılıqlı ticarət dövriyyəsini artırmaq və investisiya əlaqələrini genişləndirmək məqsədi ilə yaradılıb. Ticarət Evinin fəaliyyətinin ilkin mərhələsində qazaxıstanlı iş adamları ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarını, gələcəkdə isə yüngül və toxuculuq sənayesini təqdim ediblər.

Qazaxıstan qabaqcıl texnologiyaların və innovasiyaların geniş tətbiqinin TÜRKPA üzv dövlətlərinin dünya miqyasında mövqeyini gücləndirəcəyinə inanır. Qazaxıstan rəqəmsal həllərdən kifayət qədər uğurla istifadə edir. Ölkədə dövlət xidmətlərinin 90%-dən çoxu elektron qaydada həyata keçirilir. 2026-cı ilə qədər İT sənayesinin ixrac sürətini 1 milyard ABŞ dollarına çatdırmaq hədəflənib. Bu baxımdan, Qazaxıstan və Azərbaycan arasında Xəzər dənizinin dibi boyunca fiber-optik rabitə xəttinin (fiber optik xətt) çəkilməsi imkanları nəinki TÜRKPA ərazisində tranzit daşıma üçün alternativ marşrut yaradacaq, eyni zamanda qlobal səviyyədə TÜRKPA üzv dövlətlərinin informasiya logistikasında mövqelərini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirəcəkdir. Sualtı xəttin əsas marşrutu Qazaxıstanın Aktau şəhərindən Azərbaycanın Siyəzən şəhərinə qədər uzanaraq 340 km-dən çox məsafəni əhatə edəcəkdir. Qazax Kurık limanından Bakı yaxınlığındakı şəhər tipli Buzovna qəsəbəsinə uzunluğu təqribən 330 km olan ehtiyat kanal çəkiləcəkdir. Fiber optik şəbəkənin çəkilməsi layihəsi önəm kəsb edir. Onun həyata keçirilməsi ilə beynəlxalq trafikə əlavə çıxış və Avropaya yeni alternativ marşrut yaranacaq ki, bu da qlobal trafik axınının Asiya ölkələrindən Avropaya tranzitini təmin edəcək, şəbəkənin təkmilləşdirilmiş əlaqəsini və etibarlılığını, həmçinin məlumatların saxlanması və emalı infrastrukturunun inkişafını təmin edəcəkdir.

23-24 sentyabr 2023-cü il tarixlərində “Əməkdaşlığın sərhədlərinin genişləndirilməsi” mövzusunda Qazaxıstan-Qırğızıstanın Hökumətlərarası Forumu və Qazaxıstan-Qırğızıstan Hökumətlərarası Şurasının 11-ci iclası çərçivəsində iş adamları arasında 65 milyon ABŞ dolları dəyərində sazişlər imzalanıb. Ölkələr qarşılıqlı ticarətin səviyyəsini 2 milyard dollara çatdırmaq barədə razılığa gəliblər. Tərəflər regionun investisiya və ixrac imkanlarını, kənd təsərrüfatı sahəsində əməkdaşlığı müzakirə ediblər.

Bundan əlavə, 8-9 iyun 2023-cü il tarixlərində keçirilən Astana Beynəlxalq Forumu çərçivəsində Qazaxıstan və Qırğızıstan sərhədində Sənaye Ticarəti və Logistika Kompleksinin yaradılması və tənzimlənməsi haqqında Saziş imzalanıb. Kompleksin Karas və Aktilek keçid məntəqələrinin yaxınlığında yerləşdirilməsi planlaşdırılır. O, istehsal sahələrindən, mal və avadanlıqların saxlanması üçün anbarlardan, habelə nəqliyyat infrastrukturundan ibarət olacaqdır. Bu, malların çatdırılmasını sürətləndirəcək və logistika xərclərini azaldacaqdır. Kompleks qısamüddətli saxlama, logistika, pərakəndə satış yerlərinin icarəsi, satışqabağı hazırlıq, toplu malların birləşdirilməsi və yenidən bölüşdürülməsi, yükləmə-boşaltma, ixrac-idxal əməliyyatları üzrə sənədləşdirmə, hüquqi və maliyyə məsləhətləri üzrə xidmətlər göstərəcəkdir.

Qazaxıstan və Türkiyə arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlıq ildən-ilə inkişaf edir, 2022-ci ildə ticarət dövriyyəsi 54% artaraq 6,3 milyard ABŞ dollarına çatıb. 2021-ci ildə Qazaxıstandan Türkiyəyə ixrac 39% artaraq 3 milyard dollara yaxın olduğu halda, 2021-ci ildə Türkiyədən Qazaxıstana idxal 20,5% artaraq 1,1 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Ölkələr bu rəqəmi 10 milyard dollara çatdırmağı

hədəfləyirlər. Qazaxıstan Türkiyəyə ticarət nümayəndəsi təyin etməyi düşünür. İqtisadiyyatı inkişaf edən ölkə olan Türkiyənin infrastruktur, kənd təsərrüfatı və enerji sahələrində ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafı üçün böyük perspektivləri mövcuddur. Qazaxıstanın Türkiyəyə ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı məhsulları ixracı üçün böyük potensialı var ki, bu da digər ölkələrdən gətirilən mallarla müqayisədə qiymət üstünlüyünə malikdir. İlk növbədə bunlar paxlalılar, dənli bitkilər və bitki yağıdır. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın maşınqayırma, qara metallurgiya, əczaçılıq və kimya sənayesi kimi sahələri üstünlük təşkil edir və ixracı artırmaq potensialına malikdir. Ticari-iqtisadi əməkdaşlıq üzrə Qazaxıstan-Türkiyə Hökumətlərarası Komissiyasının iclasları fəal şəkildə keçirilir. Qazaxıstan və Türkiyə arasında xidmətlərdə azad ticarət haqqında Sazişin qəbulu istiqamətində hazırlıqlar gedir.

QIRĞIZISTAN

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2023-cü il üçün hesablamalarına əsasən, Qırğızıstanın ÜDM-i 12,7 milyard ABŞ dolları, Dünya Bankının məlumatına əsasən, 2022-ci ildə 10,9 milyard ABŞ dolları, 2021-ci ildə isə BMT-nin Statistika Bölməsinin məlumatına əsasən, 8,7 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Qırğızıstanın Milli Statistika Komitəsinin məlumatına əsasən, 2022-ci ildə Qırğızıstanın ümumi ticarət dövriyyəsi 12,1 milyard ABŞ dolları təşkil edib ki, bunun da ixracı 2,3 milyard dollar, idxalı isə 9,8 milyard dollar təşkil edib. Eyni zamanda, TÜRKPA üzv dövlətləri üzrə ixrac 557,1 milyon ABŞ dollarından çox və ya ümumi həcmin 26%-ni, idxal isə 1,3 milyard ABŞ dolları və ya ümumi həcmin 13,2%-ni təşkil edib.

Cədvəl №3: Qırğızıstanın 2022-ci il üçün xarici ticarət göstəriciləri

(….milyard ABŞ dollari ilə)

	Ümumi həcmi	**TÜRKPA üzv dövlətləri**	**Azərbaycan**	**Qazaxıstan**	**Türkiyə**
Ticarət dövriyyəsi	12.1	1.857	0.009	1.181	0.629
İxrac	2.3	0.557	0.006	0.411	0.141
İdxal	9.8	1.3	0.003	0.77	0.488

Qırğızıstan Milli Statistika Komitəsinin məlumatı

Qırğızıstanda ticarət və xarici iqtisadi siyasət məsələlərinə Qırğız Respublikasının İqtisadiyyat və Ticarət Nazirliyi cavabdehdir, onun nəzdində ixracın inkişafı və təşviqi üzrə “Qırğızıstan İxrac” Mərkəzi yaradılıb. Mərkəz mal və xidmətlərin ixracının artırılması üçün əlverişli şərait yaradır. Yerli istehsalçılar, xüsusən də kiçik və orta sahibkarlar digər ölkələrdə idxal prosedurları və xarici

bazar tələbləri haqqında kifayət qədər məlumat olmadığı üçün xarici bazarlara ixracda bir çox problemlərlə üzləşirlər. Ticarət tərəfdaşlarının tapılması, onların məhsullarının tanıtımı ilə bağlı problemlər mövcuddur. Sahibkarlar davamlı olaraq məhsulları üçün bazarı müəyyən etmək məqsədilə marketinq üzrə araşdırmalar aparmaq qabiliyyətinə malik deyillər. Müəyyən edilmiş problemlərin həlli və yerli məhsulların ixracının asanlaşdırılması üçün ticarət nümayəndəliklərinin yaradılması təklif olunur. Qırğızıstanın ticarət nümayəndəlikləri Qazaxıstanda 1992-ci il mart ayının 13-dən, Azərbaycanda isə 1996-cı il dekabr ayının 6-dan onların ləğvi haqqında qərar qəbul edilənədək 2001-ci il may ayının 10-dək fəaliyyət göstərib. 2022-ci ildən ticarət və investisiyalar sahəsində ikitərəfli əməkdaşlığın səviyyəsini yüksəltmək, o cümlədən xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq və Qırğızıstanın xarici ölkələrdə xarici iqtisadi maraqlarının müdafiəsini təmin etmək məqsədilə Türkiyədə Qırğızıstanın Ticarət Nümayəndəliyi təsis edilib. Ticarət nümayəndəliyi iki ölkə arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlığın inkişafına yönəlib.

2022-ci ildə iqtisadi diplomatiya yolu ilə Azərbaycanda Qırğızıstan Ticarət Evi açılıb ki, bu da iki ölkə arasında işgüzar əməkdaşlığın inkişafına töhfə verəcək və ticarət dövriyyəsinin artmasına müsbət təsir göstərəcəkdir. Qırğızıstanın Azərbaycana ixracının strukturunu qida məhsulları, dərman vasitələri, közərmə lampaları, Azərbaycandan idxalın strukturunu isə şəkər, saxaroza, şokolad, polietilen, plastik məmulatlar təşkil edir. İki ölkə arasında yükdaşımalarının yaradılması üçün Xəzər dənizinə, oradan isə Azərbaycana çıxışı olan Çin-Qırğızıstan-Özbəkistan dəmir yolunun çəkilməsi nəzərdə tutulur.

Qazaxıstan və Qırğızıstan arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlığın mütərəqqi inkişafı 2023-cü ildə 1,3 milyard ABŞ dollarına çatıb və qarşılıqlı ticarət dövriyyəsi 12% artıb. Eyni zamanda, Qazaxıstan və Qırğızıstan ticarətin həcmini 2 milyard dollara çatdırmaq üçün birgə fəaliyyətini davam etdirir. Buna hökumətlərarası şura və regionlararası əməkdaşlıq forumu kimi ikitərəfli əməkdaşlıq mexanizmlərinin səmərəli fəaliyyəti töhfə verir.

Türkiyə Qırğızıstanın əsas ticarət tərəfdaşlarından biridir və Qırğızıstanın Milli Statistika Komitəsinin 2023-cü ilin 9 ayının yekunlarına dair rəsmi məlumatlarına əsasən, Qırğızıstanın Türkiyə ilə xarici ticarətinin həcmi eyni ilə müqayisədə 464 milyon ABŞ dolları təşkil edib. 2022-ci il dövründə 3,6% artıb, bunun da ixracı 117,7 milyon ABŞ dolları təşkil edərək 17,7%, idxal isə 346,3 milyon ABŞ dolları təşkil edərək 3,1% artıb. Qırğızıstan-Türkiyə Hökumətlərarası Komissiyası iki ölkə arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlığın mütərəqqi inkişafı üçün zəmin yaradır, beləliklə, Komissiyanın 9 fevral 2024-cü ildə keçirilmiş 11-ci iclasında “Qırğızıstan İxrac” Mərkəzi ilə Türkiyə İxracatçılar Məclisi arasında ixracın inkişafı və təşviqinə dair Anlaşma Memorandumu imzalanıb.

TÜRKİYƏ

Beynəlxalq Valyuta Fondunun 2023-cü il üçün hesablamalarına əsasən, Türkiyənin ÜDM-i 1,154 trilyon ABŞ dolları, Dünya Bankının məlumatına əsasən 2022-ci ildə 906 milyard ABŞ dolları, BMT-nin Statistika Şöbəsinin məlumatına əsasən, 2021-ci ildə 819 milyard ABŞ dollar təşkil edib. Türkiyə Statistika Təşkilatının məlumatına əsasən, 2023-cü ildə Türkiyənin ümumi ticarət dövriyyəsi 617,2 milyard ABŞ dolları, bunun 255,4 milyard dolları ixrac, 361,8 milyard dolları isə idxal olub. Eyni zamanda, türk dövlətləri üzrə ixrac 9,9 milyard ABŞ dollarından çox və ya ümumi həcmin 3,9%-ni, idxal isə 8,1 milyard ABŞ dolları və ya ümumi həcmin 2,2%-ni təşkil edib.

Cədvəl №4: Türkiyənin 2023-cü il üçün xarici ticarət göstəriciləri

(….milyard ABŞ dollari ilə)

	Ümumi həcmi	**TÜRKPA üzv dövlətləri**	**Azərbaycan**	**Qazaxıstan**	**Qırğızıstan**
Ticarət dövriyyəsi	617,2	12.2	4.243	6.472	1.476
İxrac	255,4	7.0	2.802	2.971	1.202
İdxal	361,8	5.2	1.441	3.501	0.274

Türkiyənin Statistika İnstitutunun məlumatı (TurkStat)

Türkiyədə xarici ticarət fəaliyyətinin institusional bazası Prezidentinin 10 iyul 2018-ci il tarixli 1 saylı Fərmanı ilə yaradılmış və İqtisadiyyat Nazirliyi ilə Gömrük və Ticarət Nazirliyini birləşdirən Türkiyə Ticarət Nazirliyi çərçivəsində qurulur. Türkiyənin TÜRKPA üzv dövlətlərində geniş ticarət nümayəndəlikləri şəbəkəsinə malik olduğu üçün Azərbaycanda Bakı, Gəncə, Naxçıvan şəhərlərində, Qazaxıstanda Astana, Almatı, Aktau, Qırğızıstanda ticarət nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərir. Türkiyənin Bişkekdəki səfirliyinin nəzdində ticarət nümayəndəliyi var. Türkiyənin Ticarət Nazirliyi ölkənin ticarət potensialını inkişaf etdirmək məqsədilə bir sıra layihə proqramları, o cümlədən TURQUALITY və UR-GE kimi layihələr hazırlayıb.

TURQUALITY beynəlmiləlləşmə potensialına malik türk şirkətlərinin brendləşmə prosesini sürətləndirmək və xaricdə müsbət türk məhsulu imicini yaratmaq məqsədilə nəzərdə tutulmuş brend yaratmaq proqramıdır. TURQUALITY “Türkiyə” və “Keyfiyyət” anlayışlarını bir araya gətirməklə, təkcə benefisiar şirkətləri beynəlxalq meyarlar səviyyəsinə yüksəltmək deyil, həmçinin bu markaların həqiqətən daşıdığı keyfiyyət və yenilik kimi beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş dəyərlər haqqında maarifləndirmə məqsədi daşıyır.

Beynəlxalq Rəqabət Qabiliyyətinin İnkişafı (UR-GE) Layihəsi klaster və layihə yanaşması ilə türk şirkətlərinin davamlı ixracatını artırmaq, yeni ixracatçılar yaratmaq və birgə iş imkanlarını inkişaf etdirməklə ixracın diversifikasiyası məqsədi daşıyır. UR-GE Layihəsi layihə çərçivəsində şirkətlərin ixrac imkanlarını artırmaqla beynəlxalq rəqabəti inkişaf etdirmək məqsədi daşıyan proqrama dəstək verir. Bu, layihəyə əsaslanan ehtiyacların təhlili, təlim, məsləhət, təşviq, məşğulluq, xaricdə marketinq, satınalma nümayəndə heyəti və virtual xarici marketinq fəaliyyətlərinin layihədəki şirkətlər adından əməkdaşlıq təşkilatları tərəfindən həyata keçirildiyi inteqrasiya olunmuş dəstək mexanizmidir.

2003-2023-cü illər ərzində Türkiyəyə daxil olan birbaşa xarici investisiya ehtiyatı 262 milyard ABŞ dollarına çatıb. 1984-2002-ci illərdə 14,6 milyard ABŞ dolları təşkil edib. 2003-cü ildən 2023-ci ilə qədər Türkiyədən xaricə birbaşa investisiyalar 66,2 milyard ABŞ dollarına çatıb.

Türkiyədən Azərbaycana ixrac əsasən maşın, mexaniki cihaz və alətlər, təyyarələr, elektrik maşın və avadanlıqları, plastik məmulatlar və onlardan ibarətdir. İdxal əsasən pambıq, pambıq iplik və pambıq parçalar, alüminium və alüminium məmulatları, plastik və plastik məmulatları, mineral yanacaq, yağlar, təbii qazdan ibarətdir. Bundan başqa, Azərbaycanın Türkiyə şirkətləri ilə Qarabağda işlərin görülməsi üçün bağladığı müqavilələrin dəyəri 3,4 milyard dolları ötüb. 2021-2023-cü illər üçün Azərbaycanın dövlət büdcəsindən Qarabağda bərpa və quruculuq işlərinə ümumilikdə 7 milyard ABŞ dolları ayrılıb. Eyni zamanda, türk şirkətlərinin Azərbaycana investisiyaları 461 milyon dollara çatıb. 2023-cü ilədək Türkiyə şirkətlərinin Azərbaycanda həyata keçirdiyi tikinti layihələrinin həcmi 524 layihə çərçivəsində 16 milyard dollara çatıb. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda Türkiyənin elektron ticarət platformalarında satınalmalar aktiv şəkildə aparılır. Azərbaycanlı alıcıların Türkiyədə elektron ticarət platformalarına marağının artması qismən Türkiyənin Trendyol platformasının fenomeni ilə bağlıdır. Bu ticarət platforması Azərbaycanda xüsusilə tanınır və ölkədə bazarında ən böyük paya malikdir.

Türkiyə Qazaxıstanın dörd əsas ticarət tərəfdaşından biridir. İnvestisiya əməkdaşlığı da dinamik inkişaf edir. Qazaxıstanda türk kapitallı 4300-dən çox şirkət fəaliyyət göstərir. Sahibkarlar cəmiyyəti mövcud əlaqələri gücləndirməklə yanaşı, müxtəlif sektorlarda yeni əlaqələr yaradır. Türkiyəli sahibkarlar Qazaxıstanda xüsusilə qida, tibb və kimya, tikinti, hotel və istehsal sektorlarında kifayət qədər fəallıq göstərir. Türk inşaat şirkətləri Qazaxıstanda ümumi dəyəri 28 milyard ABŞ dolları olan 500-dən artıq layihəni öz öhdəsinə götürüb. Türkiyənin Qazaxıstana əsas ixracı yarımfabrikatlar, zərgərlik məmulatları və komponentlər, toxumlar, taxıl və paxlalı bitkilər təşkil edir. Qazaxıstandan emal olunmuş mis, emal olunmamış sink, neft qazları və digər qaz halında olan karbohidrogenlər idxal olunur. 2022-ci ilin sonuna Türkiyədən Qazaxıstana birbaşa investisiyaların həcmi 1 milyard ABŞ dollarına çatıb.

Türkiyənin Qırğızıstanla əlaqələri Yüksək Səviyyəli Strateji Əməkdaşlıq Şurası mexanizmi çərçivəsində qurulan strateji tərəfdaşlıq səviyyəsindədir. Ölkələr arasında qarşılıqlı ticarətdə məqsəd ticarət həcmini 1 milyard dollara çatdırmaqdır. Türkiyənin ixracatının ilk üç maddəsi zərgərlik məmulatları, tekstil məhsulları və avtomobil ehtiyat hissələri, idxalı isə qızıl, pambıq və paxlalıdır. Türkiyənin Qırğızıstana yatırılan investisiyaları 55 milyon ABŞ dolları dəyərində reallaşdırılıb. (Türkiyə Mərkəzi Bankının məlumatı). Eyni zamanda, 2003 və 2023-cü illərdə Qırğızıstanın Türkiyəyə sərmayələri təxminən 5 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

NƏTİCƏ

Qeyd etmək lazımdır ki, TÜRKPA üzv dövlətləri arasında yüksək ticarət potensialı mövcuddur. Dövlət başçıları görüşlərində dəfələrlə bu məsələyə toxunublar. Hökumətlər bu potensialı inkişaf etdirmək məqsədilə hər cür səy göstərirlər. Ticarət dövriyyəsinin inkişafı istiqamətində konkret tədbirlər həyata keçirilir. Hər bir üzv ölkənin bu sahədə özünəməxsus ümumi və unikal təcrübəsi mövcuddur. Bununla əlaqədar olaraq, TÜRKPA üzv dövlətləri arasında gələcək əməkdaşlıq TÜRKPA regionunda inkişafın rasional aspektlərinin canlandırılmasına və təkmilləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

Bu kontekstdə, TÜRKPA regionundakı ticarət evləri üzv ölkələr arasında ticarətin inkişafına öz müsbət töhfələrini verir. Ticarət əlaqələrinin inkişafı üçün ticarət evlərinin rolu çox vacibdir. Ticarət evləri istehsalçılar və istehlakçılar arasında vasitəçi rolunu oynayır, mal və xidmətlərin sürətləndirilmiş hərəkətini asanlaşdırır. Ticarət evlərinin əsas üstünlüyü onların istehsalçıları alıcılarla əlaqələndirmək qabiliyyətidir və istehsalçılara təkbaşına edə bildiklərindən daha geniş müştəri bazasına çıxış imkanı verir. Bu əlaqələr vasitəsilə ticarət evləri istehsalçılara satışlarını artırmağa və bizneslərini genişləndirməyə kömək edə bilər. Ticarət evləri mal və xidmətlərin təşviqi üçün zəngin təcrübəyə və zəruri resurslara malikdir. Onlar fəaliyyət göstərdikləri bazarları dərindən öyrənə bilir və istehlakçı meylləri, qiymətlər və logistika haqqında dəyərli məlumatlara malikdir. Bundan əlavə, ticarət evləri tez-tez maliyyə, texnologiya və istehsalçılara öz əməliyyatlarını təkmilləşdirməyə və bizneslərini inkişaf etdirməyə kömək edə biləcək digər resurslara çıxış əldə edirlər.

Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, ticari-iqtisadi əlaqələrin inkişafında infrastruktur və nəqliyyat əsas amillərdən biridir. TÜRKPA regionunda etibarlı və təhlükəsiz tranzit dəhlizlərinin inkişafı, bu marşrutlar boyunca müasir infrastrukturun qurulması, yük və insan nəqliyyatı arasında davamlı əlaqənin yaradılması TÜRKPA üzv dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən layihə kimi qiymətləndirilməlidir. Hər bir üzv ölkə TÜRKPA regionunda tranzit dəhlizlərinin inkişaf səviyyəsini qlobal ehtiyaclara uyğunlaşdırmaq üçün səy göstərməli və onların səmərəliliyinin artırılmasına töhfə verməlidir. Bu məqamda TÜRKPA üzv dövlətləri arasında qarışıq daşımaların təşviqini və bu sahədə hüquqi çərçivənin

gücləndirilməsini nəzərdə tutan “Beynəlxalq birləşmiş yük daşımaları haqqında Saziş”, “Sadələşdirilmiş gömrük dəhlizinin yaradılması haqqında Saziş”, Ticarətin asanlaşdırılması strategiyasi və nəqliyyat əlaqələri proqramı, iqtisadi əlaqələrin gücləndirilməsi üçün lazımi intensivliyi verəcəkdir.

TÜRKPA regionunda rəqəmsal texnologiyalar və süni intellekt sahəsində əməkdaşlığın böyük perspektivləri mövcuddur. Aydındır ki, gələcəkdə bunlar təkcə ayrı-ayrı sənaye sahələrinin deyil, həm də bütün dünyanın gələcək texnoloji tərəqqisini müəyyən edəcəkdir. Xəzər dənizinin dibi boyunca fiber-optik rabitə şəbəkəsinin tikintisi TÜRKPA ərazisində tranzit trafik üçün alternativ marşrut yaradacaq və TÜRKPA üzv dövlətlərinin dünya səviyyəli informasiya logistikası sahəsində mövqeyini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirəcəkdir.

Bundan əlavə, paralel olaraq, bu layihənin icrası çərçivəsində hipermagistral və ya yeni informasiya mərkəzlərinin tikintisi kimi digər iri infrastruktur layihələrinin yaradılması da mümkündür. Belə layihələrin inkişafı nəticəsində TÜRKPA regionu əsas beynəlxalq oyunçular üçün maraqlı və perspektivli olacaqdır ki, bu da regionda rəqəmsal biznesin inkişafı üçün yeni imkanlar yaradacaqdir. Layihə yeni rəqəmsal telekommunikasiya dəhlizinin yaradılmasının sürətləndirilməsinə təkan verəcək və yüksək sürətli və təhlükəsiz məlumatın ötürülməsi infrastrukturunun inkişafının daha yüksək səviyyəsinə çatmağa kömək edəcək, həmçinin ticarət və digər əlaqələrin gücləndirilməsinə töhfə verəcəkdir.